

С. І. Світленко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**ПОСТАТЬ Т. Г. ШЕВЧЕНКА У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ
М. П. ДРАГОМАНОВА**

Показано основні історіографічні віхи драгомановської шевченкіани. Розкрито дискусійні аспекти генезису та сутності ідейних поглядів, оцінки непересічного поетичного таланту та суспільного впливу творчості Т. Г. Шевченка в теоретико-методологічних та публіцистичних інтерпретаціях творчої спадщини М. П. Драгоманова.

Ключові слова: драгомановська шевченкіана, постать Т. Г. Шевченка, творча спадщина М. П. Драгоманова.

Показаны основные историографические вехи драгомановской шевченкианы. Раскрыты дискуссионные аспекты генезиса и сущности идейных взглядов, оценки непреходящего поэтического таланта и общественного влияния творчества Т. Г. Шевченка в теоретико-методологических и публицистических интерпретациях творческого наследия М. П. Драгоманова.

Ключевые слова: драгомановская шевченкиана, личность Т. Г. Шевченка, творческое наследие М. П. Драгоманова.

The main historiographic milestones dragomanovsky shevchenkiana are shown. Debatable aspects of genesis and essence of ideological views, assessment of enduring poetic talent and public influence of creativity of T. G. Shevchenko in teoretiko-methodological and publicistic interpretations of a creative heritage of M. P. Dragomanov are opened.

Key words: dragomanovsky shevchenkiana, personality T. G. Shevchenko, M. P. Dragomanov's creative heritage.

Драгомановська шевченкіана вже давно привертала увагу вчених. Спроби її розробки розпочалися ще в дореволюційний період у працях перших біографів Кобзаря. Так, у праці «Жизнь и произведения Тараса Шевченка : (свод материалов для его биографии)» М. К. Чалого (К., 1882) та «Жизнь українського поета Тараса Григорьевича Шевченка: (критико-биографическая хроника). 1814–1861» (Одеса, 1898) О. Я. Кониського згадувалася промова М. П. Драгоманова у Києві 7 травня 1861 р. під час перевезення труни з тілом великого поета для поховання в Каневі. У 1886 р. львівський часопис «Зоря», а в 1887 р. В. Левицький у літературному збірнику «Ватра» у Стрию сповістили читачів про підготовку М. П. Драгомановим у Женеві видання творів Т. Г. Шевченка. Ці звістки мали першоджерельний характер, даючи

матеріал для постановки теми про постать Т. Г. Шевченка в практичній діяльності М. П. Драгоманова [6, с. 132, 134–135, 151].

У 1901 р. приступив до розробки теми постаті Т. Г. Шевченка в оцінках М. П. Драгоманова І. Я. Франко, присвятивши цьому сюжету кілька сторінок у праці «Шевченко героєм польської революційної легенди» (Львів, 1901). До 100-річного ювілею Кобзаря була підготовлена стаття А. В. Луначарського «Шевченко і Драгоманів», опублікована в київському часописі «Дзвін» (1914, Т. 3, № 2. – С. 141–148) [6, с. 155, 197].

У період революції та громадянської війни тема М. П. Драгоманов як шевченкознавець порушувалася в брошурі В. Коряка «Тарас Шевченко» (Харків, 1919). Упродовж 1919–1920 рр. ця розвідка витримала п'ять видань. За перших років радянської влади в Україні увагу дослідників привернув критичний погляд М. П. Драгоманова на Т. Г. Шевченка. У цьому контексті певний інтерес має невелика брошура М. Плевако «Шевченко й критика: еволюція поглядів на Шевченка» (Харків, 1924). Одним із перших розширив драгомановську шевченкіану А. Річицький, показавши окремі аспекти постаті Т. Г. Шевченка в житті та творчості М. П. Драгоманова в публіцистичній праці «Тарас Шевченко в світлі епохи: публіцистична розвідка» (Харків, 1925. – 228 с.) [6, с. 208, 210, 224, 225].

Шевченківська тема у творчості М. П. Драгоманова паралельно розглядалася і в українських емігрантських колах. Прикладом цього є розвідка П. Филиповича «До студіювання Шевченка», що вийшла у світ у еміграційному часописі «Нова громада» (Відень, 1924, № 20/21) [6, с. 229]. Як видавця і зберігача творчої спадщини Т. Г. Шевченка М. П. Драгоманова згадували у своїх розвідках М. Яшек (Червоний шлях. – 1925. – № 3), М. Возняк (За сто літ, 1930. – Кн. 5) та І. С. Романченко (Записки Отдела рукописей Всесоюзной Публичной б-ки им. Ленина в Москве, 1939. – № 5). Детальніше розглянув цей сюжет В. Дорошенко у статті «Женевські видання Шевченкових поезій» (Українська книга, Краків, 1942. – 10 листопада (№ 32), який описав женевські видання «Кобзаря», здійснені за участю М. П. Драгоманова в 1878, 1881, 1882, 1890 рр. [6, с. 231, 255, 281–282, 285].

У передвоєнні 1930-ті рр. критичні погляди М. П. Драгоманова на Т. Г. Шевченка, зокрема ті, що містилися в монографії «Шевченко, українофіли і соціалізм», були піддані критиці в деяких публіцистичних статтях («Он бі світильник горя і світя», «На хлопський розум»), що вийшли в еміграційному часописі «Свобода». При цьому йшлося про обмеженість джерельної бази, яка була доступна М. П. Драгоманову, та про різницю в його ідейних поглядах з Т. Г. Шевченком (Джерсі-Сіті, 1936. – 9 березня, 11 червня). Тему ідейних розбіжностей між Т. Г. Шевченком і М. П. Драгомановим поглибив ідео-

лог українського націоналізму Д. І. Донцов у промовистій статті «Два антиподи: (Шевченко і Драгоманов), опублікованій у «Віснику: місячнику літератури, мистецтва, науки й громадського життя» (Львів, 1938. Т. 3, кн. 7/8). З цього ж погляду цікавою видаються й такі розвідки Д. І. Донцова, як «За який провід?: (реферат, виголошений на бенкеті в готелі Принс-Едвард у Віндсорі, Онтаріо, в дні 29 травня 1948 р.)» та «Шевченко і Драгоманов» («Дві літератури нашої доби», Торонто, 1956) [6, с. 273–274, 278, 291, 324].

У повоєнний період деякі аспекти поглядів М. П. Драгоманова на постать Т. Г. Шевченка стали предметом вивчення у статтях українських радянських авторів: «Народність Шевченка: до 135-річчя від дня народження великого українського поета, революціонера-демократа» Є. П. Кирилюка (Вісн. АН УРСР, К., 1949. – № 3), «Світгляд Т. Г. Шевченка» М. І. Новикова (Більшовик України, К., 1949. – № 6) та в монографії І. І. Пільгука «Шевченко – основоположник нової української літератури» (К., 1954). Безсумнівно, на всіх цих виданнях позначилася тодішня методологія, характерна для періоду пізнього сталінізму [6, с. 294, 309].

Серед великої шевченкіани, що вийшла у світ до 150-річчя Т. Г. Шевченка, знаходимо статтю Є. П. Кирилюка «Легенда чи епізод з біографії: про працю І. Франка «Шевченко героєм польської революційної легенди» (Іван Франко: статті і матеріали. Зб. 11. – Львів, 1964. – С. 87–97), в якій зроблено аналіз шевченкознавчих праць М. П. Драгоманова. Не залишилася поза увагою дослідників розглядувана тема й на науковій конференції, присвяченій 150-річчю з дня народження Кобзаря в Черкасах, де з доповіддю «Драгоманов про Т. Шевченка» виступила Ф. Д. Пустова [6, с. 344, 346].

У другій половині 60-х рр. – на початку 70-х рр. ХХ ст. історіографія питання збагатилася новими сюжетами. У цьому контексті дослідницький інтерес становлять статті І. С. Романченка «Т. Г. Шевченко у висвітленні М. П. Драгоманова» (УІЖ. – 1967. – № 3. – С. 59–66) та Д. Наливайка «Драгоманов – популяризатор Шевченка в Західній Європі» (Збірник праць вісімнадцятої наукової шевченківської конференції (К., 1971. – С. 149–168), монографії М. Дубини «Шевченко і Західна Україна» (К., 1969) та М. П. Комишанченко «З історії українського шевченкознавства: творчість Т. Г. Шевченка в оцінці дожовтневого літературознавства» (К., 1972) та ін. Водночас не можна не відмітити, що в 1973 р. один з тодішніх ідеологів КПУ В. Маланчук висунув вимогу не ставити «дрібно-буржуазного діяча М. Драгоманова в один ряд з революційними демократами М. Чернишевським і Т. Шевченком, як це роблять деякі наші дослідники». Проте публіцисти української західної діаспори, зокрема О. Е. Бойчук в часописі

«Свобода», підкреслювали прямий ідейний зв'язок між Т. Г. Шевченком і М. П. Драгомановим [6, с. 360, 366, 376, 380, 383, 389].

Попри ідеологічні окрики українські радянські вчені продовжували вивчати оцінки М. П. Драгомановим творчості Т. Г. Шевченка. У цьому контексті слід відмітити праці в царині літературознавчої, біографічної шевченкіани В. Є. Шубравського, М. Д. Бернштейна, В. Л. Смілянської та ін. Утім, у другій половині 70-х – першій половині 80-х рр. ХХ ст. динаміка вивчення цієї проблематики помітно уповільнилася [6, с. 391, 412, 415]. Лише в період горбачовської «перебудови» поступово визрівали умови для подальшого розвитку досліджень у цьому напрямі. Так, 23 березня 1989 р. часопис «Свобода» подав інформацію про доповідь Р. П. Іванової «Тарас Шевченко і Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі в Росії та на Україні» на Комісії шевченкознавства НТШ Української вільної академії наук і Українського наукового інституту Гарвардського університету в США. З теми «Шевченко і Драгоманов» Р. П. Іванова виступила в тому році також у виданнях Києва і Мюнхена. Чимало інформації про М. П. Драгоманова як дослідника, популяризатора і видавця творів Т. Г. Шевченка містив збірник «Шевченко і світ: літературно-критичні статті» (упорядник Д. С. Наливайко), що вийшов у світ у Києві 1989 р. [6, с. 430–431, 432].

Тема шевченкіани у творчості М. П. Драгоманова гучніше зазвучала в 1991 р., в рік 150-річчя від дня народження видатного українського діяча. Зокрема, її висвітлювали у своїх працях Г. Грабович та Р. П. Іванова (Р. Іванченко). У 1990-х рр. статті з означеної проблематики вийшли з-під пера Н. Корецької, М. І. Лука, О. Куци, П. Одарченка, Є. Маланюка, З. Тарахан-Берези, С. В. Задорожної, які досліджували її з погляду мово- й літературознавства, філософії [6, с. 438, 442, 451, 452, 466, 467, 488, 499, 504, 512].

На початку першого десятиліття ХХІ ст. оцінки Т. Г. Шевченка у творчій спадщині М. П. Драгоманова вивчали І. М. Дзюба, Л. В. Козуб, В. А. Короткий, Є. Прісовський, В. В. Деркач, М. К. Насенко. Тема «Тарас Шевченко в науково-політичній спадщині Михайла Драгоманова» стала предметом доповіді М. В. Кучинського на Перших Міжнародних драгомановських читаннях 30 вересня – 2 жовтня 2003 р. в Києві та однойменної статті у журналі «Пам'ять століть» (2006. – № 3–4) [6, с. 522, 538, 539, 567–568, 575, 579, 603].

Як дослідник творчості і видавець творів Т. Г. Шевченка М. П. Драгоманов представлений на сторінках колективної монографії «Шевченкознавство у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (1860–2003)» (К., 2004). Праця М. П. Драгоманова «Шевченко, українофіли й соціалізм» у контексті його літературної діяльності проаналізована у книзі Є. М. Прісовського «До-

роговказ на віки: літературно-критичні статті» (Одеса, 2006). Критичне ставлення до драгомановських оцінок Т. Г. Шевченка репрезентує документально-художнє видання Є. Маланюка «Нотатники (1936–1968)» (К., 2008). Деякі аспекти шевченківської теми в працях М. П. Драгоманова знайшли висвітлення в монографії П. С. Гончарука «Суспільно-політичні та історичні погляди Т.Г. Шевченка» (К., 2009) [6, с. 582, 606, 635, 644].

Отже, історіографія розглядуваної теми має вже достатньо тривалу традицію, пройшла ряд етапів від окремих згадок публіцистичного характеру до більш системного вивчення істориками й літературознавцями в наукових статтях та монографіях. Констатуємо досить високий рівень розробки теми, слід відмітити, що її вивчення ще має ресурс з погляду осмислення в ракурсі інтелектуальної історії та методології дослідження. Саме під таким кутом зору ставить на меті розглянути дану тему автор представленої статті.

Спершу зазначимо, що інтерес М. П. Драгоманова до постаті Т. Г. Шевченка мав стійкий характер упродовж багатьох років. В «Австро-руських споминах (1867–1877)» український діяч розповів про своє перше знайомство з віршами Кобзаря ще у гімназичний період [4, с. 153, 157, 158]. Ставши на шлях наукової і громадсько-політичної діяльності, М. П. Драгоманов у своїх наукових та публіцистичних працях постійно звертався до спадщини Кобзаря, до творення його уявного образу.

Уже в публіцистичних статтях другої половини 60-х рр. XIX ст. у газеті «Санкт-Петербургские ведомости» М. П. Драгоманов прагнув накреслити сутність образу Т. Г. Шевченка як талановитого українського поета і громадського діяча народолюбного напрямку. При цьому він спростовував закиди польської газети «Dziennik Poznanski» і російської газети «Московские ведомости» в тому, що Кобзар був «другом Польщі, апостолом єдинення її з Україною». У тій конкретно-історичній російській суспільно-політичній атмосфері висловлювані з боку московської консервативно-охоронної журналістики такі оцінки Т. Г. Шевченка межували з обвинуваченнями у причетності до «польської інтриги» та «сепаратизму». Натомість М. П. Драгоманов показував, що Т. Г. Шевченко – «законне явище» в літературній творчості, ставлячи його в один ряд з О. С. Пушкіним, М. В. Гоголем і І. С. Тургенєвим і відстоюючи право українців на використання рідної мови в житті та літературі [7, с. 260–261, 289, 294–295, 301].

У 1872 р. М. П. Драгоманов опублікував у журналі «Вестник Европы» монографію «Восточная политика Германии и обрусение», в якій подав критичний аналіз польської літературної критики та публіцистики 1860-х рр. стосовно поетичної спадщини Т. Г. Шевченка. Безперечно, ця драгомановська критика мала велике значення для

утвердження об'єктивного образу Кобзаря, який спростував у своїй творчості романтично-идилічні мотиви української школи в польському письменстві щодо українського життя в минулому. За образним висловом М. П. Драгоманова, Т. Г. Шевченко «убив польсько-українську школу» [2, с. 112–113].

М. П. Драгоманов прагнув до популяризації імені та творчості Т. Г. Шевченка поза межами Наддніпрянщини. У 1872 р. він направив свою розвідку «Народна освіта і література на Україні» для публікації у часописі народовців «Правда». Щоправда, ця праця пролежала в архіві редакції чотири роки і вийшла у світ лише 1876 р. під назвою «Антракт з історії українофільства (1863–1872)». У цій статті М. П. Драгоманов відмітив належність Т. Г. Шевченка поряд із М. І. Костомаровим і П. О. Кулішем до «українського щиро демократичного напрямку», маючи на увазі часи Кирило-Мефодіївського товариства. До того ж мислитель указав на прямий зв'язок з Кобзарем «нового періоду українофільства 50-х і 60-х років», який «означився різким демократичним духом» [5, с. 208, 216, 646].

Як свідчать «Австро-руські спомини», у першій половині 1870-х рр. М. П. Драгоманов започаткував контакти з галицькими діячами, переконуючи їх, що «ідея панславізму не противна українству», яке розпочалося «як серйозний рух федерально-демократичним і гуситським панславізмом Костомарова й Шевченка...». Тоді, як свідчить те ж джерело, український політичний діяч належав до послідовників «федеральної демократії в душі Костомарова – Шевченка», яку вбачав антиподом ополяченню й обрусінню.

Перебуваючи на початку 1870-х рр. у закордонному науковому відрядженні, М. П. Драгоманов пересвідчився, що ім'я Кобзаря шанувалося в еміграції. Так, у 1873 р. у Цюріху було організовано два вечори на честь Т. Г. Шевченка, а в цюріхській «русской» бібліотеці висів портрет українського поета. У цей період М. П. Драгоманов написав на прохання С. А. Подолинського статтю про Кобзаря, найбільше виділяючи «гуманітарно-демократичну суть» його творів. Прикметно, що коли М. П. Драгоманов прагнув подати статтю про Т. Г. Шевченка до лавровського «Вперед», ідеолог російського народництва П. Л. Лавров не пристав на цю пропозицію. Цей факт є підтвердженням тих відмінностей, які існували в 1870-х рр. між російськими народниками і українськими народолюбцями. Утім, М. П. Драгоманов не полишав своїх прагнень розширити коло читачів задля знайомства з постаттю Кобзаря [4, с. 174, 178, 179, 180, 183, 184, 185, 187, 458, 461].

Будучи за кордоном, М. П. Драгоманов надавав великого значення популяризації творчості Кобзаря серед європейської громадськості. Так, у листі до В. Навроцького від 26 серпня 1873 р. Михайло Пе-

трович сповіщав про свої сподівання написати статтю про Т. Г. Шевченка й перекласти її англійською. Ознайомлення італійської публіки з іменем Кобзаря М. П. Драгоманов здійснив в узагальнюючій статті «Il movimento letterario ruteno in Russia e Galicia (1798–1872)», що вийшла у світ в італійському журналі «Rivista Euroarea» (Флоренція, 1873) [1, с. 3824].

Після Швейцарії М. П. Драгоманов переїхав до Австрійської імперії і зупинився у Львові. Там його зацікавила справа утворення Літературного товариства ім. Шевченка. Український діяч кілька разів брав участь у нарадах, які мали виробити статут нового товариства. Щоправда, драгомановське бачення статуту помітно відрізнялося від погляду галицьких народовців, які відразу ж по від'їзді М. П. Драгоманова в Наддніпрянщину змінили статут товариства на свій розсуд [4, с. 200, 201, 216]. У праці «Русские литературные общества в Галиции (Корреспонденция «Вестника» Европы)» О. П. Драгоманова-Косач та М. П. Драгоманов (1875) відмітили факт створення у Львові 1873 р. Літературного товариства ім. Шевченка і вболівали, щоб діяльність цього осередку відповідала напряму, пов'язаному з іменем Кобзаря [3, с. 236, 236–240, 242–243].

У працях М. П. Драгоманова 1870-х рр. порушено кілька проблем, пов'язаних з постаттю Т. Г. Шевченка, його життям і діяльністю. Серед тих, що викликали у нього помітний інтерес, постав генезис, сутність та еволюція ідейних поглядів великого українського поета й мислителя. Так, аналізуючи формування й еволюцію поглядів Т. Г. Шевченка у праці «Література російська, великоруська, українська і галицька» (1873), М. П. Драгоманов назвав його праотцем М. В. Гоголя з естетично-романтичним, національно-релігійним баченням української старовини. Утім, певно, під впливом кирило-мефодіївців та й «панської ласки» власної долі у Кобзаря пробуджувалося усвідомлення соціальних мотивів української минувшини. Щоправда, соціальний вимір осягнення історії у Т. Г. Шевченка, на думку М. П. Драгоманова, ясно продукував лише негативну ідею: «ненависть до кріпацтва, ненависть до сучасного болота» [3, с. 120, 121, 123].

М. П. Драгоманов точно відмічав, що Т. Г. Шевченко належав до романтиків, але його етнічне й соціальне походження, особливості усвідомлення ним козацької старовини позначилися на його романтизмі. На думку мислителя, «романтизм і сентименталізм Шевченка зразу став на соціальну дорогу, у чому Шевченко не мав собі аналогії ні у якій літературі європейській, теж оригінальний, як оригінальне українське слов'янофілство» [3, с. 148–149].

За спостереженням М. П. Драгоманова, розгром Кирило-Мефодіївського товариства в 1847 р. негативно вплинув на Т. Г. Шев-

ченка. «Зсилка ця, – писав Михайло Петрович щодо розправи над Кобзарем, – прибила талант Шевченка і задержала його на однім ступені літературного розвитку...». Мислитель піддавав критиці «одсталість українофільства», розуміючи під цим його обмеженість формальним націоналізмом та партикуляризмом. Він показав необхідність віддзеркалення в українській музи ідей і напрямів загальноцивілізаційних або «європейсько-російських», таких як сентименталізм, романтизм, народолюбство і вважав, що Т. Г. Шевченкові вдавалося дотримуватися «середини», тобто поєднувати національне і загальнолюдське, бути виразником боротьби «за волю і науку» [3, с. 150, 154–155].

М. П. Драгоманов приділив велику увагу змісту творчості Кобзаря. У праці «Українське письменство 1866–1873 років» (1873–1874) Михайло Драгоманов порівнював літературний талант Тараса Шевченка з російськими письменниками передреформеного і пореформеного періодів. При цьому він зазначив, що Кобзар у 1840-х рр. поступався російським літераторам 50-х і 60-х рр. у реалістичному зображенні дійсності, проте зображав ідеали українського життя і «ясністю свого протесту проти неправд і нагніту над народом, проти тої мертвоти життя, на яку присуджена була маса народу і суспільності в закріпощеній Росії, – Шевченко перевищує всіх російських письменників сорокових років і не уступає нікому з ліпших діячів руського слова щасливішої епохи». Примітно, що М. П. Драгоманов влучно назвав протест проти кріпацтва в «Записках охотника» І. С. Тургенєва «тихим шепотом у порівнянні з голосними прокляттями» Т. Г. Шевченка щодо насильства людини над людиною [3, с. 262].

У цій же праці М. П. Драгоманов оцінив Т. Г. Шевченка як «чоловіка із дійсно геніальним почуттям», який добре проникав у суть старого життя і майже завжди правильно розумів його значення для сьогодення. Твори Кобзаря відповідали життєвим інтересам суспільства, що й обумовлювало зацікавленість у них з боку української та російської громадськості [3, с. 298, 308].

Цікавила М. П. Драгоманова також тема впливу Кобзаря на українське й російське суспільства. З цього погляду значну увагу приділено Т. Г. Шевченку в праці М. П. Драгоманова «Література російська, великоруська, українська і галицька» (1873). У ній мислитель показав органічний зв'язок ідей кирило-мефодіївців із творчістю Т. Г. Шевченка, в якій поєдналися українські традиції та прогресивні ідеї XIX ст., а це стало «твердою основою української літератури». У «думах Шевченка» виявилася програма українофілів 1840-х рр. Проте твори Кобзаря з їх біблійно-революційним містицизмом та ідеалізацією козацької старовини, за словами М. П. Драгоманова, «не могли вже володіти умами університетської молодіжі

60-х років». Наступники великого поета П. О. Куліш та О. Я. Кониський не змогли продукувати актуальні сильні образи та ясні ідеї, а тому «поневолі мусили піти по старим дорогам Шевченковим, а по старим дорогам і самого Шевченка уже не могла йти нова українська молодь» [3, с. 115, 116, 117].

У тій же праці М. П. Драгоманов звернув увагу на те, що демократичне піднесення напередодні падіння кріпацтва збудило «загальну симпатію і до Шевченка». Проте український політичний діяч відмітив, що в українському середовищі гадали, що «йдуть справді дорогою Шевченка», але не замислювалися над аналізом сильних і слабких сторін його творчої спадщини. Цілком не випадково, що на момент написання М. П. Драгомановим зазначеної праці ще не з'явилося ані біографії, ані повної характеристики Кобзаря. І це при тому, що Т. Г. Шевченко зробив так багато «для пропаганди українських симпатій» [3, с. 157, 163, 167].

М. П. Драгоманов відмічав значення Т. Г. Шевченка і для українського національного відродження в Галичині. Його творчість стала тією важливою інтелектуальною складовою української літератури, яка становила й конкуренцію літературі польській [3, с. 195, 199]. У статті «Литературное движение в Галиции» (1873) М. П. Драгоманов показав, що популярність творів Т. Г. Шевченка, М. І. Костомарова, П. О. Куліша, Марка Вовчка серед галицьких українців пояснюється не тільки зрозумілою для читачів мовою, а й низкою ідей, зокрема «прагненням до незалежності в політиці», розумінням значення народних мас тощо, що робила їхні праці новою європейською літературою. Автор зауважив, що на початку 1860-х рр. твори Т. Г. Шевченка та його друзів спричинили в Галичині широкий інтерес до простолюддя та опозицію проти польських зазіхань з сучасного, а не «історичного» погляду [2, с. 444, 467].

У «Першому листі до редакції «Друга»» (1875–1876) М. П. Драгоманов знову відмічав, що творчість Кобзаря викликала зацікавленість у цілої низки російських письменників, зокрема І. С. Тургенєва, Я. П. Полонського, О. М. Плещеєва, М. О. Добролюбова, О. М. Пипіна та ін. Те ж саме простежувалося і в західноукраїнській пресі, в тому числі у «Вечерниці», «Меті», а також у «Слові» 1861–1864 рр. Про вплив Т. Г. Шевченка на українсько-галицькі справи йшлося також у Другому і в Третньому листах до редакції «Друга» [3, с. 398, 400, 404, 414].

У 1875 р. з-під пера М. П. Драгоманова вийшла розвідка «Євреї и поляки в Юго-Западном крае». У ній автор показав Т. Г. Шевченка як непересічного представника української літератури та висвітлив особливості ідейного напрямку, поетичним виразником якого був визначний поет. Серед них мислитель відмітив сентиментальний ро-

мантизм, патріотизм «Історії русів», слов'янофільство, соціальні ідеї 1840-х рр. М. П. Драгоманов зазначив, як спочатку в образах минулого України у Тараса Шевченка переважала антипольська спрямованість у порівнянні з антимосковською, та згодом поет відійшов від козакофільства до актуалізації картин загальноросійського дореформеного порядку, до викриття сучасного становища народу [2, с. 303, 309–310].

У брошурі «По вопросу о малорусской литературе» (1876) М. П. Драгоманов розглядав Т. Г. Шевченка не тільки як спілкуюча історичних переказів. На його думку, у творах Кобзаря відбилася програма «малоруського панславизму». При цьому «мужицька» природа Т. Г. Шевченка посприяла йому досягнути більшої широти ідей, пристрасно пропагувати ідеали свободи, гуманності, «правди і науки». Великий український поет розглядався М. П. Драгомановим як репрезентант «справжнього, просвітительно-гуманного і федерально-народного слов'янофільства в Росії», яке тільки-но зароджувалося, зокрема в діяльності Кирило-Мефодіївського товариства. Там само М. П. Драгоманов засвідчив, якою популярністю користуються твори Т. Г. Шевченка серед різних верств населення. Вони швидко розходяться, викликаючи спекулятивне зростання ціни до 10–15 крб за том. Характерно, що селяни купували Кобзаря за дорогою ціною і почитали як святиню [3, с. 380, 384, 389, 394]. У статті «Гильфердинг о малоруссах в славянстве и сербо-хорваты о малорусской поэзии» (1876) М. П. Драгоманов показав основні сутнісні мотиви Кобзарєвої поезії. Вони полягали у віддзеркаленні кількох ідей: української народної, релігійної й слов'янської [3, с. 486].

Наприкінці 1870-х рр. М. П. Драгоманов продовжував знайомити громадськість Західної Європи з творчістю Т. Г. Шевченка. У цьому зв'язку слід відмітити його доповідь на міжнародному літературному конгресі в Парижі, що була надрукована окремою брошурою «La littérature oukrainienne proscrite par le gouvernement russe» у Женеві 1878 р. Завдяки М. П. Драгоманову з творчістю Кобзаря ознайомилися такі західноєвропейські вчені, як Е. Реклю, Л. Леже, А. де Губернатіс та ін. [1, с. 3824].

(Далі буде)

Бібліографічні посилання

1. Антохій М. Шевченкознавство / М. Антохій // Енциклопедія українознавства / голов. ред. Володимир Кубійович [та ін.]. – Л., 2000. – С. 3823–3835.
2. Драгоманов Михайло. Із наукової спадщини / Михайло Драгоманов; редкол.: В. П. Андрущенко (голова) [та ін.]. – Кн. 1: Політологія. Культурологія / упорядкув. та прим. В. Ф. Погребенник. – К.: Знання України, 2010. – 595 с.
3. Драгоманов Михайло Петрович. Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. / Михайло Петрович Драгоманов / редкол.: О. Є. Засенко (голова) [та ін.]; упоряд. та прим. І. С. Романченка. – Т. 1. – К.: Наук. думка, 1970. – 532 с.

4. Драгоманов Михайло Петрович. Літературно-публіцистичні праці : у 2 т. / Михайло Петрович Драгоманов / редкол.: О. Є. Засенко (голова) [та ін.]; упоряд. та прим. І. С. Романченка і В. В. Лисенко. – Т. 2. – К. : Наук. думка, 1970. – 596 с.

5. Драгоманов М. П. Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / М. П. Драгоманов / упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук; прим. Р. С. Міщука, В. С. Шандри. – К. : Либідь, 1991. – 688 с.

6. Михайло Драгоманов. Бібліографія (1861–2011) / упоряд.: В. А. Короткий (керів. авт. колект.) [та ін.]. – Дрогобич : Коло, 2011. – 740 с.

7. Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. – Вип. 79: Михайло Драгоманов – дослідник всесвітньої історії, політик і людина / редкол.: Юрій Буряк (голов. ред.) [та ін.]; упоряд. текстів і листування: Варвара Шульга. – К. : Фонд сприяння розвитку мистецтв, вид-во «Фенікс», 2009. – 464 с.

8. Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. – Вип. 84 (2): Михайло Драгоманов – дослідник всесвітньої історії, політик і людина / редкол.: Юрій Буряк (голов. ред.) [та ін.]; упоряд. текстів і листування: Варвара Шульга. – К. : Фонд сприяння розвитку мистецтв, вид-во «Фенікс», 2011. – 640 с.

Надійшла до редколегії 1.02.2013

УДК:94 (477) «1860/1869»

А. І. Нікітенко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ВПЛИВ ПОЛІТИКИ РОСІЙСЬКОГО УРЯДУ СТОСОВНО ГРОМАДІВСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НА РОДИННЕ ЖИТТЯ В. АНТОНОВИЧА ТА П. ЧУБИНСЬКОГО

Розглянуто вплив політики російської влади стосовно громадської інтелігенції на родинне життя В. Антоновича та П. Чубинського.

Ключові слова: поліцейський нагляд, слідство, заслання, інтелігенція, родинне життя.

Рассматривается влияние политики российской власти касательно гражданской интеллигенции на семейную жизнь В. Антоновича и П. Чубинского.

Ключевые слова: полицейский надзор, следствие, ссылка, интеллигенция, семейная жизнь.

The influence of the policy of the Russian authorities regarding gromadovskoy intellectuals to family life B. Antonovich and P. Chubinski.

Key words: police surveillance, investigation, reference, intellectuals, family life.